

**УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПЕРШИХ ПАРТИЗАНСЬКИХ ГРУП І
ЗАГОНІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ
(серпень 1941 – червень 1942 р.).**

Аналіз проблематики становлення радянського партизанського руху в Україні у другій половині 1941 року: роль ЦК КП(б)У та НКВС УРСР у формуванні партизанських загонів на території Північно-Східної України, ставлення до руху Опору місцевого населення; трагедія сіл регіону внаслідок партизанської боротьби.

Ключові слова: рух Опору, партизанський рух, партизанський загін, Північно-Східна Україна.

У ході Другої світової війни до 22 липня 1942 р. Німеччина та її союзники повністю захопили територію України. Новою владою проголошено план «Нового порядку», який фактично продовжував дію плану «Ост» і був направлений на винищення місцевого населення. Для боротьби з ворогом у його тилу практично з першого дня війни на українській території з'являються партизанські формування. Райони Північно-Східної України було захоплено у вересні-жовтні 1941 р. і саме вони, в силу різних обставин (великі лісові масиви, воїни-оточенці, що наповнили ці території після Київської катастрофи, відносна близькість фронту, інше), стають центром розвитку радянського партизанського руху республіки в початковий період війни.

Формування та організація радянського партизанського руху в Україні у 1941-1942 роках були пов'язані з величезними труднощами. Концепція війни «малою кров'ю на ворожій території», яка мала місце в другій половині 1930-х років, не передбачала можливості ведення «малої війни». Прорахунки державного та військового керівництва при оцінці передвоєнної обстановки дорого обійшлися народам Радянського Союзу вже у перший рік радянсько-німецької війни. Зародження руху Опору в перші місяці війни було вкрай складним і неоднозначним. Учорашнім бійцям Червоної армії, бійцям внутрішніх військ, партійним функціонерам,

місцевому населенню доводилося опановувати нові форми та методи ведення боротьби проти загарбників, перебуваючи у далекому ворожому тилу та сподіваючись лише на себе та в деякій мірі на допомогу місцевого населення.

Сучасні дослідники подій Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років по-різному висвітлюють розвиток руху Опору в перші її місяці. Старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України Ніколаєць Ю.О. основним завданням партизанських ватажків у розпал блискавичного просування військами Вермахту Україною бачить «організацію тисяч дезертирів, які кидали фронт та розбіглися по домівках після приголомшливих поразок літа й осені 1941 р.» [18]. Менш радикально другу половину 1941 р. оцінює авторський колектив «Політичної історії України», але при цьому піддаючи сумніву діяльність створених у перші місяці війни та оспіваних радянською історіографією «23 підпільних обкомів КП(б)У, 685 міськкомів і райкомів партії, 4316 підпільних організацій і груп... У багатьох роботах згадується про те, що для боротьби у ворожому тилу було створено 883 партизанських загони і 1700 диверсійних груп чисельністю близько 35 тис. чол.» [19, с.377].

Лише у 1990-х роках при дослідженні зародження радянського руху Опору в Україні

М.В.Коваль висловив думку, яка піддає сумніву роль ВКП(б) у створенні партизанських загонів на щойно окупованих Вермахтом територіях «... він розпочався, по суті, відразу ж з появою ворожої армії на українській території, ще до того, як керівні інстанції комуністичної партії закликали населення до опору ворогові і заходилися організовувати його» [15, с.53-61]. У радянській літературі цю обставину було замовчано, як таку, що не відповідала ідеологічним стереотипам того часу: «Завдяки керівній і організаторській діяльності партії і уряду вже до вересня 1941 р. мережа партійного підпілля на Україні була в основному скомплектована» [16, с.9]. М.В.Коваль фактично піддав сумніву ідеологему про зародження партизанського руху 29 червня 1941 р., коли директивою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) партійним організаціям прифронтової смуги було дано вказівку про створення в окупованих ворогом районах партизанських загонів і диверсійних груп для боротьби з частинами німецької армії, для розпалювання партизанської війни там, де це тільки можливо (18 липня 1941 р. директива була доповнена постановою ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецько-фашистських військ», яка ставила за мету партійним організаціям надати партизанській боротьбі «найширшого розвою і бойової активності» та поєднати її з діяльністю комуністичного підпілля на тимчасово окупованих територіях) [2].

На території Північно-Східної України, перші партизанські загони з'явилися в дні оборони Києва (липень-вересень 1941 р.) та в період Київського котла, а вже під час осінньої окупації регіону набули широкого масштабу. Першими організаторами формувань стали НКВС, ВКП(б), та політвідділ Південно-Західного фронту. Також кожний райком КП(б)У отримав завдання на формування власного партизанського загону для подальшої нелегальної боротьби з ворогом.

Генерал-майор А.В. Русак, син колишнього комісара партизанського загону ім. Т.Г. Шевченка Рівненського партизанського з'єднання №1 В.І. Русака, у своїй документальній повісті «Партизани: другий фронт» [20, с.55] наводить приклад створення партизанського загону райкомом КП(б)У Зноб-

Новгородського району (тепер Середино-Будського району Сумської області) та владної безвідповідальності в процесі формування. При створенні Хільчанського партизанського загону начальник районного відділу НКВС забажав, щоб особовий склад загону привселюдно склав присягу партизана на центральному майдані Зноб-Новгородського. І це за декілька днів до окупації району Вермахтом. Окупаційна влада відразу повела політику переслідування партизанського формування та бійців загону. У результаті відсутності конспірації при створенні загону, через декілька тижнів окупації він розпався, майже всіх бійців було схоплено. На жаль, описаний випадок не був винятком у процесі формування партизанського руху.

Радянська номенклатура, що припускалася при створенні партизанських баз, фатальних помилок ще у др. пол. 1930-х років, продовжувала йти наосліп і в перші місяці війни, не відчуваючи всієї небезпеки воєнної доби. Окрім незнання ситуації, в обласних та районних органах влади були широко розповсюдженими прояви дезертирства. На Чернігівщині були випадки відступу відповідальних за керівництво партизанським рухом з частинами Червоної армії, що залишило секретаря Чернігівського підпільного обкому КП(б)У М.М. Попудренка без зв'язків, конспіративних квартир, без відомостей про місця закладання баз продовольства для партизанських загонів області [21, с.7]. У цей же час при наближенні німців у вересні 1941 р., працівники підпільного райкому, за свідченнями С.А. Ковпака та С.В. Руднева, «...втекли і партизанські загони залишилися без будь-якого керівництва» (йдеться про секретарів Путивльського, Шалигінського та Глухівського райкомів КП(б)У) [21, с.7].

14 вересня 1941 р. створено Ічнянський партизанський загін (Чернігівщина). Про ефективність цього формування свідчить «Звіт командира і комісара загону про бойову діяльність та партійно-політичну роботу (1945 р.): «Склад загону на 21 вересня 1943 р. (день розформування) – 430 партизанів, у тому числі колишніх військових – 75 чоловік. Прибуло бійців до загону після 1 серпня 1943 р. – 362. За період діяльності партизанського загону ім. Хрущова (назву загону присвоєно у травні 1943 р.) було знищено: 14 офіцерів і 87 солдатів

окупаційної влади, а також, зрадників батьківщини – 107» [10]. Виходячи з цього, можемо зробити висновок про майже дворічну бездіяльність партизанського загону, лише нанесення шкоди місцевому населенню своїм з'ясуванням стосунків з представниками поліції, господарськими акціями по навколишніх селах.

В окремих випадках ситуація вимагала і реорганізації партизанських загонів уже в перші дні окупації. Саме через таку реорганізацію довелося пройти Воргольському партизанському загону, який ще у вересні 1941 р. влився до складу Путивльського партизанського загону (Сумщина). У жовтні цього ж року путивльчани об'єдналися з загонами С.В. Руднева, С.Ф. Кириленка та М.Й. Воронцова [21, с.49]. Загалом партизанське формування під керівництвом С.А. Ковпака – чи не найяскравіший приклад оптимізації підпільної боротьби в перші тижні свого існування.

Партизанському рухові в Україні у період його становлення одночасно доводилося боротися як із окупаційною владою, так і з недолугістю радянської керівної системи: «Перебіг боротьби в Україні показав, що неузгодженість форм використання партизанських сил, відсутність єдиного керівного і координаційного центру помітно впливали на ефективність бойової діяльності партизанів» [13, с.16]. Це призвело до суттєвого скорочення загонів у зимовий період 1941-1942 рр.: «Станом на 15 березня 1942 р. з 1376 загонів і груп, які були на обліку, інформація про бойові дії надійшла лише від 141» [8].

Підтверджуючи сказане, відзначимо доповідну записку 4-го відділення політвідділу 6-ї армії до політуправління Південно-Західного фронту. У документі вказуються недоліки, допущені при створенні партизанських загонів: порушення принципів персонального відбору кандидатів у партизани, прагнення створення загонів лише з членів ВКП(б) та ВЛКСМ, прорахунки при підборі командних кадрів, слабкий зв'язок партизанів з підпільними організаціями, десантування загонів у незнайому місцевість без запасів набоїв, зброї, продовольства [9].

Одночасно обкоми та райкоми звітували про вдале завершення підготовки до

партизанської боротьби. Навіть наводилися приклади створення різних форм підпільних баз: «Стандартна партизанська база – це траншея глибиною до 3-х метрів і площею 30-40 квадратних метрів, стіни якої укріплювалися деревом. Покрівлею слугували колоди в декілька накатів, покриті землею, дерном, мохом, обсажені кущами...» [5, с.36]. Також, на думку місцевих підпільних керівників, партизанам навіть більше за матеріальні ресурси та зброю були потрібні папір, фарба та інші засоби для ведення політично-масової роботи. Виходячи з цього, були заготовлені листівки, звернення до населення та заклики до боротьби з нацистами [23, с.112].

Паралельно з владними структурами створенням партизанських загонів займалися воїни-оточенці та місцеве селянство, організовуючи так звані загони самооборони. На жаль, відомості про такі формування дуже скупі, бо вони були приречені на поразку – за відсутності досвіду, матеріальних баз, технічного оснащення, уміння вести війну у ворожому оточенні.

У фондозбірні Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» (далі НМІВВВ) зберігаються заяви про вступ до загонів самооборони, написані мешканцями с. Голубівка Середино-Будського району Сумської області (1942 р.): «Прошу прийняти мене в самооборону. Гвинтівку я вчора знайшов, патрони є... Прошу прийняти мене в ваш загін. Я маю гвинтівку і 300 патронів. Зобов'язуюся виконувати усі накази і бути дисциплінованим бійцем» [1]. Цікавими є свідчення і в спогадах М.Д. Колгунова, командира згаданого загону: «26 березня 1942 р. було створено перший партизанський загін самооборони у с. Голубівка з 28 чоловік. До 10 квітня 1942 р. – виріс до 182 бійців. На озброєнні загону було 118 рушниць, 16 відрізів, 7 дробовиків, 27 гранат, 5600 патронів, 1 ручний кулемет» [3].

Створення цього формування та цілої низки інших партизанських груп саме навесні 1942 р. не є випадковим. На початку квітня 1942 р. закінчилась Московська битва, яка надихнула населення окупованих територій, у тому числі українських, на сплеск спротиву окупаційній владі. У перші місяці війни цивільне населення України не

сприймало радянських партизанів усерйоз, мовляв, якщо навіть армія виявилася нездатною протистояти Вермахту, то що можна було чекати від цих розрізнених груп [17, с.131-147]. Згідно донесень радянських розвідників, населення допомагало партизанам, постачало їм продовольство через побоювання вбивства ними німецьких військовослужбовців – адже у цьому випадку окупанти розстрілювали 8-10 осіб з населеного пункту [7]. Саме насильницькі дії, масові страти, поразки ворога на фронті, уже на початок другого року війни сформували стійке неприйняття загарбників населенням України, зокрема Північно-Східних територій.

На кінець 1941 р., за даними донесення відділу розвідки прифронтового тилу німецьких військ, у Брянських лісах зосереджувалося до 10 тис. воїнів-оточенців [14, с.138]. Вони, як підкреслювалося в цьому донесенні, поповнилися задалегідь залишеними партизанами. І для попервах стихійного партизанського руху, який безперервно розвивався, задіяння тисяч кваліфікованих кадрових військових мало вирішальне значення [14, с.138]. Розуміли проблему воїнів-оточенців і окупанти. У повідомленні розвідувального відділу до командувача оперативного тилу «Південь» від 9 листопада 1941 р. вказується: «Таких солдатів потрібно вважати партизанами. Оперативний тил армії не є районом бойових дій, і той, хто в районі оперативного тилу знову береться за зброю, більше не вважається солдатом, з ним потрібно поводитися, як з партизаном» [6]. Тобто дуже добре уявляли, яку загрозу можуть нести у собі вчорашні солдати регулярної армії.

Звертаючи увагу на партизанські загони, створені партійними установами (загони НКДБ та НКВС до уваги не беремо – у початковий період війни вони були диверсійного типу і здебільшого існували дуже короткий проміжок часу), на грубі прорахунки та різноманітні порушення номенклатури при їхньому створенні, не можна не відзначити і напрочуд вдалі проекти «малої війни». Ще 3 липня 1941 р. розпочинає підготовку зі створення партизанського загону С.А. Ковпак. На кінець липня 1941 р. практично в кожному районі Чернігівської області були створені майбутні партизанські загони і групи,

більшість яких згодом об'єдналася під керівництвом М.М. Попудренка та В.Є. Єрьоменка (у листопаді 1941 р. загін було підпорядковано О.Ф. Федорову) [11, с.226]. У середині листопада 1941 р. було закладено фундамент майбутнього Житомирського партизанського з'єднання (основу загону ім. 24-ї річниці РСЧА – майбутнього з'єднання під командуванням О.М. Сабурова, склали воїни-оточенці, які в переважній більшості не змогли вирватися з оточення у Київському котлі).

Уже з перших тижнів війни окупаційна влада заявляє про «бандитські» формування в Україні. Перші згадки німців про партизанів стосувалися диверсійної роботи в районі Києва, а також у середньому та нижньому Подніпров'ї, а починаючи з жовтня 1941 р. вже на території Чернігівщини та Сумщини розпочинається широкомасштабна кампанія зі знищення руху Опору через репресії проти місцевого населення у будь-яких випадках прояву непокори. Повномасштабні акції розпочинаються після супроводжувального листа В. Кейтеля до директиви ставки верховного головнокомандування про суворі заходи покарання за виступи проти окупаційних властей (12 грудня 1941 р.): «Фюрер уже давно виявив бажання, щоб на окупаційних східних територіях злочинці, винні у виступах проти райху та окупаційних властей, були піддані іншим покаранням, ніж це було досі... Дієве і послідовне залякування може бути досягнуте тільки смертними карами або ж заходами, які залишають невідомою долю злочинця для членів його сім'ї і населення» [12, с.68].

Саме після цієї директиви масово починають з'являтися накази про смертні вироки партизанам та навіть тим, хто якоюсь мірою міг бути причетним до виявів непокори: «Наказ ортскоменданта м. Ромни про страту 12 осіб за участь у партизанському русі і зберігання зброї» [12, с.63-65], «Наказ військового коменданта м. Суми про смертний вирок восьми особам за участь у партизанському русі» [12, с.69-70], «З повідомлення військового коменданта населенню м. Суми про страту 9 осіб за антифашистську діяльність» [12, с.87-88] та інші. Потрібно зазначити, що більшість

засуджених до смертної кари до партизанського руху не мали жодного стосунку, але під штамп боротьби з партизанами, підганялися і чистки єврейського населення, винищення членів КП(б)У, представників радянських органів влади, які не встигли евакуюватися і змушені були залишитися на окупованій території.

У боротьбі з партизанами нацисти також використовували і такий елемент тиску, як спалення населеного пункту у відповідь на теракти з боку протиборчої сили. Так, на початку листопада 1941 р. було спалено с. Баранівку Миргородського району Полтавської області: «У ніч з 4 на 5 листопада в селі Баранівка, за 30 км на північ від Миргорода, здійснено напад на 4 німецьких солдатів і одного квартирмейстера. Каральною відповіддю на цю дію був розстріл 10 мешканців цього села, а село спалено і стерто з лиця землі» [4]. 2 грудня того ж року було спалено село Тополівку Холминського (нині Семенівського) району Чернігівської області. Напередодні у селі Погорільці було проведено одну із перших бойових операцій об'єднаного партизанського загону Чернігівської області, бій закінчився цілковитою перемогою «народних месників». Дивно, але в радянській історіографії бій у Погорільцях було названо основою загального підйому бойового духу партизанів [5, с.65]. А командир загону О.Ф. Федоров, зазначив: «...Це був перший помітний виступ чернігівських партизанів. Він показав народу, які у нього є надійні захисники, хоробрі воїни» [22, с.281]. Усього за період

окупації на території Чернігівщини та Сумщини повністю було спалено 105 населених пунктів. Можемо тільки здогадуватися, яким був внесок у винищення сіл «народними месниками».

Отже, незважаючи на усі спроби радянського керівництва створити так званий «другий фронт» у тилу противника, партизанський рух на території Північно-Східної України на кінець 1941 р. початок 1942 р. фактично був знищений або був витіснений до лісових масивів Білорусі та Росії. Дуже часто на перешкоді ставали навіть не окупанти, а небажання та невміння місцевих владних структур перейматися проблемами «малої» війни, постійно очікуючи на допомогу регулярної армії. І лише успіхи Червоної армії під Москвою навесні 1942 р. та тотальний терор окупантів щодо місцевого населення з новою силою розгорнули рух Опору в регіоні, що дало змогу партизанам Чернігівщини та Сумщини проявити себе високоорганізованим і добре відлагодженим механізмом у боротьбі з окупаційною владою, відділами тилкових військових структур противника.

На момент визволення краю рухові Опору було створено надзвичайні умови для організації та втілення у життя розвідувальної, диверсійної та інших видів партизанської діяльності. Але щоб отримати все це, потрібно було пройти нелегкий шлях розвитку, становлення та гірких поразок др. пол. 1941 – поч. 1942 рр.

Список використаних джерел та література:

Фонди та експозиція Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років»

1. Заяви про вступ до загонів самооборони. – НД-19072, 19078.
2. З Постанови ЦК КП(б)У «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ. – НД-10804.
3. Спогади М.Д. Колгунова, командира загону самооборони с. Голубівка Середино-Будського району Сумської області. 1942 р. – КН-20406. – Д-4375.
4. Оголошення про покарання мешканців с. Баранівка, які здійснили на чотирьох солдатів Вермахту. – КН-16355. – Л-1085.
5. Черниговская областная партийная организация в годы Великой Отечественной войны / [Авт. кол.: Ф.М. Блоха, В.И. Власенко, В.К. Драгунов и др.]. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 159 с. – С. 36. / Фонди МК НМІВВВ. – КН-137986. – К-17226.
6. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 149. – Арк. 208.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 118. – Арк. 76-77.

8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 870. – Арк. 109-114.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 137. – Арк. 464-473.
10. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). – Ф.Р. 1376. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 6-10.
11. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. [Авт. кол.: І.О. Герасимов, І.Т. Муковський, П.П. Панченко та ін.]. – К.: Пошук.-видав. аг-во «Книга пам'яті України», 2000. –
12. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Кер. кол. упоряд. В.М. Немятий. / В.М. Немятий. – К.: Політвидав України, 1986. – 264 с.
13. Кентій А.В., Лозицький В.С., Слободянюк М.А. Радянський рух Опору на окупованій території України. / А.В. Кентій. – К., 2010. – 98 с.
14. Коваль М.В. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К.: Вища школа, 1995. – 196 с.
15. Коваль М.В. Рік 1941-й: партизани України. / М.В. Коваль. – УІЖ. - 1996. - №3. – С. 53-61.
16. Кучер В.І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944). / В.І. Кучер. – К.: Наукова думка, 1974. – 144 с. – С. 9.
17. Ніколаєць Ю.О. Політичні настрої селян України на початку радянсько-німецької війни (червень 1941 – липень 1942 рр.). / Ю.О. Ніколаєць. // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2010. – №1(34). – С. 131-147.
18. Ніколаєць Ю.О., Щербатюк В.М. Партизанський рух в Україні на початку війни: розвінчання міфів. / Ю.О. Ніколаєць. // День. – 2000. – 5 травня.
19. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І Ф. Курас та ін. Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939-1945. – К., Генеза, 2003. – 584 с.
20. Русак А.В. Партизаны: второй фронт./ А.В. Русак. – К., ДИА, 2010. – 496 с.
21. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.): наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – 320 с.
22. Федоров О.Ф. Підпільний обком діє / О.Ф. Федоров. – К.: Держвидав політ. літ-ри УРСР, 1949. – 783 с.
23. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Сб. док. и материалов. – К.: Изд-во полит. лит-ры Украины, 1978. – 420 с.

O.P.BILOUS

CONDITIONS OF FORMATION OF THE FIRST PARTISAN GROUPS AND DETACHMENTS ON THE TERRITORY OF NORTH-EASTERN UKRAINE (AUGUST 1941 – JUNE 1942).

There is written the analysis of the subject matter of the Soviet partisan movement formation in Ukraine: the role of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the People's Commissariat for Internal Affairs in the formation of partisan detachment on the territory of the North-Eastern Ukraine, the attitude of local inhabitants to the resistance; the tragedy of villages of that region as a result of partisan struggle.

Key words: *resistance, partisan movement, partisan detachment, the North-Eastern Ukraine.*

А.П.БЕЛОУС

**УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРВЫХ ПАРТИЗАНСКИХ ГРУПП И
ОТРЯДОВ НА ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ
(август 1941 – июнь 1942 г.)**

Анализ проблематики становления советского партизанского движения в Украине во второй половине 1941 года: роль ЦК КП(б)У и НКВД УССР в формировании партизанских отрядов на территории Северо-Восточной Украины, отношение к движению Сопротивления местного населения; трагедия сел региона вследствие партизанской борьбы.

Ключевые слова: *движение Сопротивления, партизанское движение, партизанский отряд, Северо-Восточная Украина.*